

מושגים:

מסירה לציבור, היכללות והקנאה. קניינים מאדם לגוף קולקטיבי שהוא עצמו נכלל בו.

תקציר:

במאמרנו השבוע אנו עוסקים במצוות מחצית השקל. בתחילה אנו מראים שיסוד מרכזי במצווה זו הוא ההיכללות בציבור. בעל החינוך כותב שמי שביטל את המצווה הבעייה העיקרית במעשהו היא שהוא פרש מהציבור ואינו נכלל בו (בעיקר לעניין כפרה). בפרקים שלאחר מכן אנו עומדים על כמה קשיים שעולים ביחס לצורך למסור את התרומה לציבור. אם אדם נותן כסף ללשכה ולא מקנה אותו לציבור, יוצא שקרבנות ציבור באות מכספי יחידים. תנאים ופוסקים חלוקים בנסיבות שונות האם יש חשש שמסירה של כסף או דברים אחרים לציבור לא תהיה מלאה. אנו מציגים שתי תפיסות לגבי החשש הזה: או שהוא נובע מחוסר ידע של אנשים שאינם יודעים שיש למסור את הדברים לציבור. או שהוא נובע מרצון מודע שקרבנות הציבור ייקרבו מממונם של התורמים. מדברי הרמב"ם עולה שאפילו קטן יכול למסור את כספו לציבור במסגרת מחצית השקל, וכך גם נשים ועבדים (ולפי בן בוכרי גם כוהנים) שפטורים מהמצווה. השאלה היא מדוע לא חוששים שהמסירה אינה מלאה, ובפרט בקטן שכלל אינו בר הקנאה. עוד מקשים האחרונים מדוע יש חשש שאדם לא מוסר את כספו לציבור יפה יפה? הרי גם אם לא התכוין להקנות אלו הם 'דברים שבלב', ולכן הם אינם משנים את ההלכה. מה שמגדיר את פעולת ההקנאה הוא מה שאומרים ומה שעושים ולא מה שחושבים. כדי להסביר את הקשיים האלו ועוד אחרים, אנו מציעים מכניזם מחודש של מסירה לציבור: היכללות בציבור. טענתנו היא שהכסף שנמסר ללשכה אינו מוקנה לה כהקנאה ממונית רגילה. הכסף נמסר באמצעות מנגנון שבו האדם התורם מכליל את עצמו בציבור (באמצעות מסירת מחצית השקל ללשכה), וההקנאה לציבור וההקדשה של הכסף מתרחשות ממילא. לפי הצעתנו מכניזם כזה תקף גם לגבי קטנים, ובודאי גם לגבי גדולים שאינם מחוייבים במצווה. לכן אין כל חשש שהמסירה לא תהיה מלאה, כי היא תוצאה של ההיכללות שנעשית במצווה זו ולא של פעולת הקנאה רגילה. בסוף דברינו אנו מציעים אפשרות לפיה ישנם שני מנגנונים של מסירה לציבור: היכללות והקנאה. לפי הצעה זו, רק במצוות מחצית השקל המסירה נעשית בדרך של היכללות. בשאר ההקשרים המסירה נעשית בדרך של הקנאה. חילוק זה פותר כמה וכמה סתירות בסוגיות ובפוסקים, ואף עולות ממנו כמה השלכות הלכתיות.

הכללים והעקרונות העולים מן המאמר

בעניין מסירה לציבור יפה יפה מבט נוסף על היחס בין הפרט לכלל

א. מצוות מחצית השקל

מבוא

פרשתנו נפתחת בציווי על מחצית השקל (שמות ל, יא-טז):

וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַפְּקֻדֵיהֶם וַנִּתְּנוּ אִישׁ כֶּפֶר נַפְשׁוֹ לַיְקוֹק בַּפֶּקֶד אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בַּפֶּקֶד אֹתָם: זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעֶבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל בַּשֶּׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַיְקוֹק: כָּל הָעֶבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַמְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת יְקוֹק: הָעֶשִׂיר לֹא יִרְבֶּה וְהַדֵּל לֹא יִמְעִיט מִמִּחֲצִית הַשֶּׁקֶל לְתַת אֶת תְּרוּמַת יְקוֹק לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם: וְלִקְחֹת אֶת כֶּסֶף הַכֹּהֲנִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתְּ אֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזָכְרוֹן לִפְנֵי יְהוָה לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם: פ

התורה מצווה לאסוף מחצית השקל מכל אדם מישראל ("כל העובר על הפקודים"), ללא הבדלים במעמד הכלכלי ("העשיר לא ירבה והדל לא ימעט"). תרומת מחצית השקל משמשת למימון עבודת המקדש ("ונתת אותו על עבודת אוהל מועד"), לקרבנות ציבור, עצי המערכה וכדו'. מצוות מחצית השקל מנויה אצל מוני המצוות כמצווה לדורות. וזו לשון הרמב"ם בספחמ"צ, מצוות עשה קעא:

והמצוה הקע"א היא שצונו לתת מחצית השקל בכל שנה והוא אמרו יתעלה (ר"פ תשא ל (ב) ונתנו איש כופר נפשו ליי"י. ואמר (ל יג) זה יתנו כל העובר על הפקודים. והוא מבואר שמצוה זו אין נשים חייבות בה שהכתוב הוא כל העובר על הפקודים. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת המחוברת לה כלומר מסכת שקלים ושם (ספ"ח) התבאר שמצוה זו אינה נוהגת אלא בפני הבית:

פטור הנשים נלמד מפסוק "כל העובר על הפקודים", אך יש שביססו את הפטור על כך שזוהי מצוות עשה שהזמן גרמא.¹

שני ממדים במצוות מחצית השקל

בספר החינוך, מצווה קה, ישנן כמה התייחסויות מעניינות למצווה זו, ומתוכן נראה שיש במצווה זו שני ממדים הכלולים בה:

משרשי המצוה, שרצה הקדוש ברוך הוא לטובת כל ישראל ולזכותם שיהיה יד כולם שוה בדבר הקרבנות הקרבים לפניו כל השנה בהתמדה, ובענינים אלו הנזכרים, ושיהיו הכל, אחד עני ואחד עשיר, שוים במצוה אחת לפניו להעלות זכרון כולן על ידי המצוה שהם כלולים בה יחד לטובה לפניו. ועליית הזכרון הכל נאמר מצד המקבל, על הדרך שכתבנו למעלה [מצוה צ"ז].

כאן מתעלם לגמרי מן הפן הטכני, כלומר מכך שהתרומה הזו נועדה לאפשר את עבודת המקדש. בלי מימון לא ניתן לנהל את העבודה הציבורית. מדבריו עולה כי עניינה העיקרי של המצווה הזו הוא לכלול את כל ישראל ליחידה אחת. האופן בו הדבר נעשה הוא דרך השתתפות שווה של כולם בעבודת קרבנות הציבור במקדש, שזיכרון כולם יעלה יחד לפני הקב"ה. אם כן, יש כאן ממד של היכללות הפרט בציבור וממד של תפעול עבודת המקדש כדי לכפר על כולם. העובדה שהכפרה על הציבור מתאפשרת מעצם המעורבות של הפרט בציבור מבוארת גם ברמב"ם בהל' תשובה פ"ג הי"א (ראה גם שם, ה"ו):

הפורש מדרכי צבור ואף על פי שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהן אין לו חלק לעולם הבא.

הרמב"ם כותב כי אחד המונעים את הכפרה ביוה"כ הוא פרישה מדרכי הציבור. הגרי"ד סולובייצ'יק, בספרו על התשובה, מסביר שהכפרה ביוה"כ היא כפרה ציבורית, ולכן מי שאינו כלול בציבור לא זוכה לכפרה במסגרת זו. זה בדיוק מה שאנחנו רואים במצוות מחצית השקל. מסתבר כי החינוך אינו מציע כאן הסבר לעצם המצווה לתת, אלא רק לאופי המיוחד של מצוות הנתינה הזו, כלומר זה שכולם נותנים בשווה.² המצווה לתת היא בעיקר כדי לממן את עבודת המקדש, החלוקה השווה היא כדי לשתף כל פרט בשווה בכפרת הציבור. הממד הקולקטיבי שבמצווה זו מובע גם בקטע אחר בחינוך:

¹ ראה קרית ספר פ"א מהל' שקלים, ומאירי שקלים פ"א מ"א. אמנם בשער המלך סוה"ל מילה ובמנ"ח מצווה קה סק"א כתבו שזוהי מצווה שלא הזמן גרמא.

² ראה ברמב"ן כאן בפסוק טו שתמה מדוע מוני המצוות לא מנו לאו על כך שהעשיר לא ירבה והדל לא ימעט.

מדיני המצוה, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה [שקלים פ"א מ"א] שבאחד באדר משמיעים על השקלים, ושפילו דל שבדלים חייב בו, ואם אין לו שואל מאחרים או מוכר כסותו שעליו ונותנו, שנאמר [שמות ל', ט"ו] והדל לא ימעיט, ואינו ניתן בפרעונות הרבה אלא הכל בפעם אחת, והוא משקל שמונים גרעיני שעורה, שהשקל השלם היה בימי משה משקל מאה וששים שעורה. והכל חייבין ליתנם, כהנים לויים וישראלים, גרים ועבדים משוחררין, אבל לא נשים ועבדים וקטנים. ואם נתנו מקבלין מהן, אבל לא מן הגויים, חלק ונחלה לא יהיה להם בתוכנו.

כלומר מצווה זו באה לאגד את כל הפרטים לכלל ישראל. התורה אינה מוכנה שאף אחד מישראל ייעדר ממצווה זו (כולל דל שבדלים), ומאידך היא אינה מאפשרת לפרטים אחרים, אלו שאינם שייכים לקולקטיב היהודי, להשתתף בה.

הדבר מבואר גם בסוף דברי החינוך שם:

והעובר עליה ולא נתנו, ביטל עשה, ועונשו גדול שפירש עצמו מן הציבור, ואינו בכלל כפרתו.

הבעייה העיקרית שרואה בעל החינוך במי שלא נתן מחצית השקל היא שהוא פורש מן הציבור, וממילא גם אינו בכלל כפרתו. קצת תמוה מדוע בעל החינוך לא מציין כבעיה את העובדה שהמבטל עשה זה פשוט עלול לפגוע בעבודת המקדש. הבעיה שהוא מתאר נוגעת לאדם הבודד (שהוא אינו נכלל בישראל לעניין הכפרה) ולא לפגיעה בתפעול העבודה במקדש שנוצרה כתוצאה מעבריינותו. ייתכן שהוא מתייחס רק ליחיד שלא נתן את חלקו, ולזה אין השפעה על התפעול השוטף אלא רק על היכללותו של אותו יחיד בציבור.

עליית הזיכרון מצד המקבל

בשורשי המצווה שהובאו למעלה החינוך עומד על כך שהקב"ה רצה לזכות את כולנו במצווה ולכלול את כולנו בכפרה, והוא מסיים את דבריו שם במשפט סתום:

ועליית הזיכרון הכל נאמר מצד המקבל, על הדרך שכתבנו למעלה [מצוה צ"ז].

מה משמעותו של המשפט הזה? החינוך עצמו מפנה אותנו למצווה צז, אשר עוסקת בסידור לחם הפנים והלבונה. הוא מאריך שם לבאר שכל מצוות המקדש, כגון שולחן, מנורה, לחם הפנים והקרבנות, כולן נעשות למען המקבלים (=אנחנו) ולא למען הקב"ה. הקב"ה אינו צריך את עבודתנו, ולא את לחמנו וקרבנותינו.

ההסבר שלו שם הוא שכאשר אנו עוסקים בחפץ מסויים מתוך קיום מצוות ה' שזה מושך אלינו ברכה הנושא הזה, ועל כך אמרו חז"ל (ר"ה טז ע"א):

תניא, אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא: מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח - מפני שהפסח זמן תבואה הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני עומר בפסח, כדי שיתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת - מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא, אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג - אמר הקדוש ברוך הוא: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, ואמרו לפני בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות. מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה - בשופר. אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? - אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

וראה גם ברמב"ן שמות כה, כד, שכותב:

זו זהב סביב - סימן לכתו מלכות, שהשולחן שם עושר וגדולה הוא, כמו שאומרים שולחן מלכים, לשון רש"י. וכן הדבר, שזה סוד השולחן, כי ברכת השם מעת היות העולם לא נברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג, דכתיב (בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אבל כאשר יהיה שם שרש דבר תחול עליו הברכה ותוסיף בו, כאשר אמר אלישע הגידי לי מה יש לך בבית (מ"ב ד ב), וחלה הברכה על אסוף שמן ומלאה כל הכלים, ובאליהו כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר (מ"א יז טז). וכן השולחן בלחם הפנים, בו תחול הברכה, וממנו יבא השובע לכל ישראל. ולכך אמרו כל כהן שמגיעו כפול אוכל ושבע (יומא לט א):

החינוך במצוות מחצית השקל מוצא לנכון לציין שעליית הזיכרון היא מצד המקבל, שלא נחשוב שהקב"ה צריך תזכורות מאיתנו בכדי לזכור אותנו.

משמעות הדברים היא שמעשה התרומה האחידה של מחצית השקל אינו מיועד ליצור זיכרון אצל הקב"ה, אלא ליצור מציאות כאן למטה. המעשה הזה הופך אותנו לציבור, וממילא השפע האלוקי והכפרה יורדים עלינו כציבור.

קלבון

ייתכן שזהו ההסבר לדין ייחודי שמצאנו לגבי מחצית השקל, והוא דין ה'קלבון'. המשנה בשקלים (פ"א מ"ו-ז) מחייבת שניים שנותנים מחצית השקל ביחד (כלומר תורמים ביחד שקל שלם),

להוסיף עוד קלבון, כלומר את הסכום שמשולם לחלפן כדי שיפרוט את השקל השלם לשתי מחציות שקל. החינוך מוסיף שיש חיוב קלבון בכל מצב שבו האדם אינו נותן מחצית השקל ממש: **ועוד אמרו זכרונם לברכה שכל מי שאינו נותן חצי שקל ממש שהיה מטבע באותו זמן ונותן בעבורו כסף במשקלו או פרוטות, שמוסיף על משקל שקלו זה מעט, ואותו המעט נקרא קלבון, ואותו המעט הוא שכר השלחני שמשתכר כשהוא מחליף חצי שקל שהיה טבוע בשביל פרוטות. ולפיכך שנים שהביאו שקל שלם בין שניהם חייבים בקלבון שאילו רצו להחליפו צריכין היו ליתן הקלבון לשלחני, וכמו כן יתנוהו לגזבר, לפי שבחצי שקל חייבים הכתוב, ולכן חייבים בו או בערכו בכיוון.**

המנ"ח בסק"ה תמה מנין מקורו של החינוך להרחיב את חיוב קלבון. הוא מסביר שהדבר יצא לו מסברא, שתמיד מוטל על האדם לתת סכום שיותר בידי הלשכה (=המקום שמאכסן את מחציות השקל. זוהי הקופה למימון העבודה) בדיוק מטבע של מחצית השקל מכל אחד. החובה לתת מחצית השקל היא באופן כזה שבסופו של דבר בלשכה יונח בפועל מחצית השקל מכל אדם. ואם ישנן הוצאות נלוות הן מוטלות על התורם. בסופו של דבר בלשכה צריכה להיות מחצית שקל מכל אדם, וכך נוצר ציבור. המטבעות מתבטלות זו בתוך זו וכך בעצם נוצר הקולקטיב היהודי.

עד כאן ראינו שחובת מחצית השקל כרוכה בטבורה בהשתייכות היחיד לציבור. בפרקים הבאים נראה הלכה שיוצאת מן המאפיין הזה: מסירת מחצית השקל לציבור.

ב. מסירה לציבור של קטנים במחצית השקל

מבוא: גיל החיוב

כידוע, החיוב במצוות הוא מגיל גדלות (שהוא בד"כ שלוש עשרה שנה). לעומת זאת, בפסוקים שהובאו למעלה נראה שהחיוב במחצית השקל הוא מגיל עשרים ומעלה. אמנם מסתימת לשון הרמב"ם, הלי שקלים פ"א ה"ז, נראה שהוא מחייב כל יהודי בגיל מצוות (וכן מפורש בפיהמ"ש שקלים, פ"א מ"ג).³ אך בעל החינוך באמת פוסק בתחילת דבריו שהחובה היא מגיל עשרים:⁴ **שיתן כל אחד מישראל מבן עשרים שנה ומעלה בין עני בין עשיר מחצית השקל, שהוא משקל עשרה גרה כסף, בכל שנה ליד הכהנים, שנאמר [שמות ל', י"ג] זה יתנו כל העובר על הפקודים.**

הוא לומד זאת מהפסוק "כל העובר על הפקודים". כפי שראינו, לכאורה הדבר מפורש בפסוק ("מבן עשרים שנה ומעלה"), וכנראה שמשם אין ללמוד כי את זה ניתן היה להבין כציווי לזמנו. כך נראה למדו את הפסוק הרמב"ם וסיעתו.

במחלוקת זו נחלקו גם הרע"ב ובעל התוי"ט בפ"א משקלים. הרע"ב שם במשנה ג כותב:

וקטנים - אפילו הביא שתי שערות והוא פחות מבן עשרים:

ובפיסקה שלפני כן נראה שהוא תולה זאת במחלוקת מדרשים:

את מי ממשכנין לויים - לאפוקי ממאן דאמר שאין ממשכנין את הלויים דכתיב (שמות

ל') כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה, ולויים לא היו נמנים מבן עשרים:

כלומר יש מי שדורש את הפסוק "כל העובר על הפקודים" למעט לוויים, ולכן הוא מחייב כל יהודי גדול. ויש מי שאינו ממעט לוויים אלא לומד מכאן למעט את מי שאינו יוצא לצבא ולעבודה, כלומר כל מי שפחות מגיל עשרים. להלכה אנו פוסקים שגם לוויים חייבים, ולכן עלינו למעט מפסוק זה את כל מי שפחות מגיל עשרים.

ובעל תוי"ט (שם, מ"ד) מבין שהרע"ב לומד זאת מהפסוק "מבן עשרים שנה ומעלה", אך לדעתו אין זה פשט המשנה. על כן הוא מביא את פירוש הרמב"ן שמסביר זאת על תרומת האדנים ולא על התרומה לקרבנות (=מחצית השקל).

מסירה לציבור

המשנה בשקלים (פ"א מ"ה) קובעת:

אף על פי שאמרו אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים אם שקלו מקבלין מידן. העובד כוכבים והכותי ששקלו אין מקבלין מידן. ואין מקבלין מידן קיני זבין וקיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות, אבל נדרים ונדבות מקבלין מידן. זה הכלל כל שנידר ונידב מקבלין מידן, כל שאין נידר ונידב אין מקבלין מידן. וכן הוא מפורש על ידי עזרא שנאמר (עזרא ד) לא לכם ולנו לבנות את בית אלהינו:

כלומר נשים ועבדים וקטנים אף שאינם חייבים במחצית השקל ניתן בכל זאת לקבל מהם מחצית השקל. לעומת זאת, מגויים כלל לא מקבלים מחצית השקל (ככל דבר שלא נידר ולא נידב). הרע"ב שם כותב:

³ וכן היא דעת הרמב"ן (שמות ל, יב).

⁴ וכן מבוואר בפסיקתא דר"כ פ"טקה ב, וילקוט שמעוני כאן, וירושלמי שקלים פ"א ה"ג לגירת הרוקח והגר"א.

מקבלין מידם - ובתנאי שימסרום לצבור לגמרי, כי היכי דלא להוי קרבן צבור קרב משל יחיד:

כלומר הרע"ב מתנה את הקבלה של מחצית השקל מאלו שאינם מחוייבים בכך שימסרו את הכסף לצבור לגמרי, שאם לא כן הכסף שמשמש לקניית הקרבנות יהיה כספם שלהם, ואז נמצא שקרבן הציבור קרב (גם) מכספו של יחיד. חידושו של הרע"ב הוא שסתם מסירת הכסף ללשכה אינה מספיקה, שכן ישנה מסירה רגילה שמתירה את הכסף חולין כרכושו של הנותן. כדי שהמסירה תועיל ושהקרבנות שייקנו בו לא יהיו חולין בעזרה דרושה מסירה מיוחדת, שקרויה אצלו 'מסירה לגמרי'. ככל הנראה כוונתו למה שנקרא בלשון חז"ל (שנביא להלן): 'מסירה יפה יפה'. כמובן כאן עולה תמיהה, לפי זה מדוע לא מקבלים מחצית השקל מגוי? אם הוא ימסור את הכסף יפה יפה ללשכה, הרי הכסף שייך לשם ומתקדש, והקרבנות נקנים משל ציבור. מדוע חשוב מקורו של הכסף אם גם מי שאינו חייב במצווה יכול למסור אותו יפה יפה לצבור ובכך להקדיש אותו. היה מקום להבחין כאן בין איסור לקבל מחצית השקל לבין השאלה האם כשקיבלו את הכסף על אף האיסור לקחתו, הכסף מתקדש. ייתכן ללמוד שאם מקבלים את כספו של הגוי, ואם הוא מסר אותו יפה יפה ללשכה, הכסף הוא קדוש, ואז ניתן לקנות ממנו קרבנות ציבור. הגוי פשוט הקנה את הכסף לצבור היהודי, וכעת זה חלק מהכסף הציבורי שלנו. אמנם מה שהמשנה מחדשת הוא שיש איסור לקחת את הכסף ממנו למטרה זו.

אך נראה כי האחרונים לא למדו כך את המשנה, ולכן כמה מהם באמת התקשו בשאלה מדוע לא לקבל מחצית השקל מגוי שמסרה לצבור יפה יפה, וראה על כך עוד להלן.

מקורו של הרע"ב

המנ"ח בסק"א כותב שמקורו של הרע"ב הוא בסוגיית מנחות כא ע"ב. הגמרא שם מביאה מחלוקת תנאים בשאלה האם כוהנים חייבים לתת מחצית השקל (ומקורה במשנה שקלים א, ד):
דתנן: אמר רבי יהודה, העיד בן בוכרי ביבנה: כל כהן ששוקל אינו חוטא; אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כי, אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא...
כעת עולה בגמרא שאלה לפי בן בוכרי, הסובר שכוהנים אינם חייבים במחצית השקל:
ולבן בוכרי, כיון דלכתחילה לא מיחייב לאיתויי, כי מייתי נמי חוטא הוא, דקא מעייל חולין לעזרה!

אם הכוהנים יביאו מחצית השקל והם אינם חייבים בזה, הכסף יהיה חולין ושייך להם, וממילא הקרבנות יהיו חולין בעזרה. על כך עונה הגמרא:
דמייתי ומסר להון לצבור. סלקא דעתך אמינא, כי זכי להו רחמנא לישראל דאית להו לשכה, לכהנים דלית להו לשכה לא זכי להו רחמנא, קמ"ל

כלומר גם לפי בן בוכרי הכוהנים יכולים להתנדב ולמסור את הכסף ללשכה כמחצית השקל והוא ייחשב כממון של הלשכה, כלומר הוא יהיה קדוש. מפשט הגמרא נראה שהחידוש במסקנה הוא שאם הכוהנים מוסרים את הכסף ללשכה הוא נהיה קדוש. ובלשון הגמרא: גם לכוהנים יש לשכה. ולפי זה עיקר החידוש הוא שזכי להו רחמנא. כלומר החידוש כאן אינו שהם צריכים למסור את הכסף יפה יפה, אלא שמסירה רגילה ללשכה מקדשת את הכסף, גם אצל מי שאינו מחוייב במצוות מחצית השקל. לפי זה, קשה לראות מכאן מקור לדברי הרע"ב שחידש שהכוהנים צריכים לעשות איזו פעולת מסירה מיוחדת לצבור, ולא די במסירה רגילה של הכסף. אמנם את עצם העובדה שהמסירה מקדשת אפשר היה לראות כבר במשנת שקלים שהבאנו למעלה, שהרי ראינו שגם מי שאינו חייב במחצית השקל יכול לשקול וזה יקדש. אולי בגלל זה המנ"ח לא רצה לראות בזה את החידוש של סוגיית מנחות בדעת בן בוכרי.

בכל אופן, המנ"ח הבין שמסקנת הגמרא היא שהמסירה צריכה להיעשות יפה יפה, שאם לא כן הקרבנות ייחשבו כחולין בעזרה. יש להעיר שאמנם אין הלכה כבן בוכרי, ואנו פוסקים שכוהנים כן חייבים במחצית השקל (ורק לא כופים אותם), אבל עדיין ניתן ללמוד מכאן שמי שאינו חייב במחצית השקל יכול לתת זאת ואם הוא מוסר לצבור יפה יפה הכסף יקדש.

קושיית ה'קצות החושן' ו'שער המלך'

ראינו למעלה שהרמב"ם וסיעתו סוברים שמצוות מחצית השקל מחייבת כל יהודי מגיל מצוות. ומקשים עליו בעל קצות החושן בסי' רלה סק"ד ובעל שעה"מ (הל' שקלים פ"א ה"א), כיצד המשנה שראינו אומרת שמקבלים מחצית השקל מקטן, הרי נדרשת מסירה לצבור יפה יפה, ולפי ההלכה הקנאת קטן אינה מועילה.⁵ אם כן, הקרבנות שייקנו בממונו יהיו חולין ויבואו משל יחיד. לעומת זאת, לפי הרע"ב הדברים מתיישבים היטב, שכן לשיטתו החיוב במחצית השקל הוא מגיל עשרים,

⁵ אמנם בהגיע לעונת הפעוטות זה מועיל מדרבנן (ראה שו"ע חר"מ סי' רלה ה"א), אבל הקושיא קשה לפחות לדעות שקניין דרבנן לא מועיל לדאורייתא (ראה שו"ע אבהע"ז סי' כח ה"ג). ובשעה"מ שם הוכיח שזוהי דעת הרמב"ם מהל' לולב פ"ח ה"י, שם מוכח שהקנאת קטן לא מועילה לכך שהלולב ייחשב של הגדול לצאת בו ידי חובה.

ולכן ניתן לפרש שהקטן עליו מדובר במשנה (שמקבלים מידו מחצית השקל) הוא בחור מעל גיל מצוות, ובגיל זה הקנאתו מועילה. אך על הרמב"ם וסיעתו קשה. בעל **שעה"מ** מיישב את הקושיא בכך שהממון של הקטן בטל ברוב השקלים של שאר ישראל, אך האחרונים (ראה **מנ"ח** סק"א ד"ה 'ובשער המלך' ו**אבני מילואים** סי' כח סק"ג) דוחים את דבריו, שכן ממון בבעלות אחרת אינו בטל (ראה ביצה לח סוע"ב),⁶ ע"ש בכל דבריהם.⁷ כדי ליישב את הקושיא הזו על הרמב"ם עלינו להיכנס מעט יותר לסוגיית 'מסירה יפה יפה'.

ג. מסירה יפה יפה

סוגיית 'מסירה יפה יפה' בסוף ב"מ

הסוגיית העיקרית שעוסקת בדין מסירה יפה יפה מצויה בבבלי בסוף מסכת ב"מ. הסוגיא עוסקת במשנה שקלים פ"ד ה"א לגבי שומרי ספיחי שביעית:

שומרי ספיחי שביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, רבי יוסי אומר: הרוצה מתנדב הוא, ושומר חנם. אמרו לו: אתה אומר כן - אין באין משל צבור!

לפי רבנן שומרי הספיחים ששומרים בשביעית על השעורים לצורך מנחת העומר ועל החיטין לצורך שתי הלחם, חייבים ליטול את שכרם מתרומת הלשכה. ר' יוסי סובר שמותר להם להתנדב ולהיות שומרי חנם. רבנן טוענים כנגד ר' יוסי שלשיטתו יוצא שהעומר ושתי הלחם יבואו משל יחיד ולא משל צבור.

בסוגיית ב"מ ק"ח ע"א-ב מובאות שתי אפשרויות להסביר את המחלוקת:

מאי לאו בהא קמיפלגי: דתנא קמא סבר: הבטה בהפקר קני, ואי יהיבי ליה אגרא - אין, ואי לא - לא. ורבי יוסי סבר: הבטה בהפקר לא קני, וכי אזלי צבור ומייתי - השתא הוא דקא זכי ביה. ומה אתה אומר - הכי קאמרי ליה: מדבריך לדבריני אין עומר ושתי לחם באין משל צבור. אמר רבא: לא, דכולי עלמא הבטה בהפקר קני, והכא - חיישינן שמא לא ימסרם יפה יפה קמיפלגי; דרבנן סברי: יהיבנן ליה אגרא, ואי לא חיישינן שמא לא ימסרם יפה יפה. רבי יוסי סבר: לא חיישינן שמא לא ימסרם יפה יפה. ומה אתה אומר - הכי קאמרי ליה: מדבריך לדבריני, דחיישינן שמא לא ימסרם יפה יפה - אין עומר ושתי לחם באין משל צבור.

האפשרות הראשונה היא שהתנאים חולקים האם הבטה בהפקר קונה, ואז התבואה נקנית לשומרים אלא אם שילמו להם שכר, או שהבטה אינה קונה ואז כאשר הציבור יקצור את התבואה היא תיקנה לו. ברור שהצעה זו מניחה שחוששים שלא ימסור יפה יפה, ולכן אם השומרים קנו את התבואה אז ההנחה היא שהקרבתן לא מגיע משל צבור. מסירתם לציבור אינה נעשית 'יפה יפה'. האפשרות השנייה היא בדיוק הפוכה: כולם מסכימים שהבטה בהפקר קונה, והמחלוקת היא בשאלה האם אנו סומכים על השומרים שקנו את התבואה בהבטה שימסרו אותה 'יפה יפה' לציבור או לא (ואז העומר ושתי הלחם יבואו משל יחיד). נציין כי בהמשך הגמרא יש אוקימתא נוספת שהם חולקים לגבי גזירה משום בעלי זרעות, ונראה שכן פסק הרמב"ם להלכה.

מהי 'מסירה יפה יפה'?

רש"י על אתר מסביר את המחלוקת לפי האפשרות השנייה כך:

דכולי עלמא הבטה בהפקר קני - וטעמא דרבי יוסי דקסבר מסרה זה לצבור, ונמצאו באין משל צבור.

ורבנן - חיישי שמא לא יהא בלבו למסור יפה יפה בלב שלם, דנוח לו שיקרבו משלו.

כלומר לפי ר' יוסי כשמוסרים את התבואה לציבור היא נקנית לו ומתקדשת, והקרבתה באים משל צבור. ואילו לפי רבנן יש חשש שאין בלב השומר למסור לציבור יפה יפה בלב שלם, שכן נוח לו שהקרבתה הללו יקרבו משלו (כנראה הוא חושב שבמקרה כזה המצווה תיזקף לזכותו). על פניו נראה שאין כאן שני סוגי מסירה ('יפה יפה' ומסירה רגילה). מסירה היא הקנאה רגילה, אלא שישנו חשש שאם השומרים ימסרו את הכסף לציבור הם כלל לא יקנו את הכסף ללשכה,

⁶ וכבר העירו שהנחתו היא שהקביעה שממון אינו בטל פירושה שהחפץ שייך עדיין לבעליו המקורי. אך יש מהאחרונים שסברו שהחפץ שייך למחזיק בו, אלא שנתרן חיוב לשלם לבעלים המקורי (ראה **ביכורי יעקב**, הל' לולב סי' תרמט ס"א, ובהערות **מילואי חותם** על **אבני מילואים** שם).

⁷ ובאב"מ שם תי' שגם אם הממון נותר של הקטנים הקרבנות הם קרבנות ציבור מכיון שגזל אינו תופס את דמיו. אך נראה שזה דבר תימה, שההלכה תאפשר לנו לכתחילה לקחת קרבנות ציבור באמצעות גזל (ולא משמע במשנה שלכתחילה יש איסור לקחת מחצית השקל מקטנים).

אמנם בדומה לזה ניתן להקשות על **השעה"מ**, כיצד מותר לבטל איסור לכתחילה? וכן הקשה בבית **אפרים** חו"מ סי' ח. אמנם קושיא זו פחות קשה, שכן האיסור לבטל איסורים לכתחילה הוא רק איסור דרבנן לרוב מוחלט של הראשונים, וכאן כשיש הסכמה ורצון של הקטן סביר שרבנן לא גזרו. ואולי מדין חינוך יש עניין לכתחילה לבטל את האיסור.

אלא ירצו שהקרבן ייקרב מממונם שלהם. הם ימסרו אותו פיזית אך לא קניינית. ואילו לפי ר' יוסי השומרים ממש מקנים את הכסף לציבור (ואין חשש שהם רוצים לשמור זאת לעצמם), ולכן הוא סובר שהקרבנות באים משל ציבור.

אך אם נפרש זאת כך, מדוע שלא נאמר לשומרים שעליהם להקנות את הכסף לציבור, ואם לא כן המסירה לא תועיל? מסתבר שלפי חכמים גם אם נאמר להם זאת, עדיין ישנו חשש שהמסירה לא תהיה יפה יפה, שכן השומרים הללו ירצו שהקרבן יבוא משלהם. ועדיין יש לדון האם יש כאן שני סוגי מסירה ('יפה יפה' ורגיל) או שמא מסירה רגילה היא הקנאה, והחשש הוא שכלל לא הקנו את הכסף לציבור.

מהי מסירה 'יפה יפה'

בשאלת מסירה יפה יפה האריך בעל המל"מ בהלי' שקלים פ"ד ה"ו. הוא דן בשאלה האם אנו פוסקים להלכה שחוששים שמשוהו לא נמסר יפה יפה (הוא דן לפי כל אחת משלוש האפשרויות שהועלו בגמ', וכן גם בשאלה איזו מכולן נפסקה להלכה), והיכן. בתוך דבריו הוא מקשה על חכמים שחוששים שלא ימסור יפה יפה, מה מקום לחשש זה? הרי אלו הם דברים שבלב, ומקובלנו להלכה שדברים שבלב אינם דברים. אם אדם עושה פעולת קניין ומוסר את הכסף לציבור, הכסף קנוי לציבור, ולא משנה מה היה בלבו. מה שחשוב הוא מה שהוא אומר ועושה, ולא מה שהוא חושב. הוא מסיים שקושיא זו צריך נגר ובר נגר ליישבה, ונותר בצ"ע. גם רעק"א בתוספותיו למשנת שקלים רפ"ד נותר על כך בצ"ע.

אנו נציע כאן דרך אפשרית להבין את משמעות המסירה הזו לציבור, נראה שהיא מיישבת כמה קשיים שפגשו לאורך דברינו. אמנם זוהי דרך מחודשת, והיא טעונה בדיקה מעמיקה ומקיפה יותר.

נקדים ונאמר שהקנאה של יחיד לציבור שאליו הוא משתייך היא לכאורה בעייתית מבחינה משפטית. האדם שמקנה את הכסף משתייך גם לציבור שקונה אותו, והוא כאילו מקנה מיד אחת ליד אחרת שלו עצמו. מעשה כזה לא מועיל במקרה של אדם פרטי. לדוגמא, אני לא יכול להיות שליח של פלוני לקנות ממני עבורו דבר כלשהו, שכן יד אחת שלי לא יכולה לקנות מהיד השנייה שלי עבורו. מעשה קניין דורש העברה מבעלות אחת לאחרת.

אמנם בתפיסת ההלכה הציבור הוא ישות עצמאית, ולא רק הרכבה של כל הפרטים הכלולים בו, אבל עדיין ישנו קשר בין הפרטים לבין הישות הקולקטיבית הזו. לדוגמא, הגמ' בב"ב מג ע"א עוסקת בגניבת ס"ת מציבור בעיר כלשהי. הבעלים של הספר הוא הציבור, ובכל זאת, הגמרא אומרת שאף תושב של העיר לא יכול להעיד נגד הגנבים ולדון אותם, כי כולם נחשבים כנוגעים בעדותם. אם כן, אנו לא מפרידים כאן בין הפרטים לבין הקולקטיב שאליו הם משתייכים.

מאידך, כאשר ההקנאה נעשית מהאדם לעצמו יש בה גם משהו קל יותר. לכאורה אין כאן בכלל צורך בהקנאה, שכן הספר שייך כבר לציבור דרך הפרט שנכלל בו. דוגמא לדבר היא דעת ר"ת בבבאור הברייתא בב"ב לגבי 'מסיעין על קיצותן', שלדעתו עיקר חידושה הוא שבחזרה בין היחיד לציבור כלל לא דרוש מעשה קניין (ראה על כך בספר המשפט העברי, למנחם אלון, עמ' 571). מסתבר שהדבר נובע מכך שהיחיד כבר כלול בציבור. אך נראה שגם זה לא לגמרי מדויק, שהרי לכל אדם ששייך לציבור יש גם רכוש פרטי. אדם בתוך ציבור 'חובש' שני כובעים: פרט, ויחיד בתוך ציבור.⁸

על כן אנו מציעים שהמסירה לציבור אין פירושה הקנאה לציבור, אלא היכללות בציבור. כדי שאדם יקנה משהו מעצמו לציבור הוא צריך לכלול את עצמו בציבור, ואז הדבר נקנה לציבור ממילא דרכו. אם הוא נכלל בציבור אזי עצם הבעלות שלו על הרכוש או הכסף מהווה בעלות גם של הציבור אליו הוא משתייך על אותו כסף. ראינו בפרק הראשון שההיכללות בציבור היא ממהותה של מצוות מחצית השקל, וכעת אנו רואים את ההיבט המשפטי של העניין.

לפי דרכנו, החשש של חכמים הוא שאדם שאינו מבין את משמעות המעשה הזה לא יתכוין להיכלל בציבור, ולכן הממון שלו לא מוקנה לו. פעולת הקניין לא מועילה כאן מצד עצמה (כמו קניין מיד ליד), וכל העברת הבעלות על הממון נעשית על ידי הכוונה שלו להיכלל בציבור (ואז כלל לא דרוש מעשה קניין). בכך מיושבת קושיית בעל המל"מ מדוע יש חשש למסירה יפה יפה הרי דברים שבלב אינם דברים. לפי דרכנו הפעולה שנעשתה כאן אינה פעולת הקנאה אלא פעולת היכללות, וזו כל כולה נעשית בלב.

יישוב שאר הקשיים

ראינו שהאחרונים (שעה"מ ומנ"ח ועוד) הקשו על הרמב"ם כיצד קטן יכול למסור לציבור יפה יפה, הרי קטן אינו בר הקנאה. כעת התשובה היא פשוטה: כלל לא נדרשת כאן הקנאה. אם הקטן מתכוין למסור לציבור יפה יפה, כלומר להיכלל בציבור, הממון שלו עובר ממילא לרשות הציבור (כלומר ללשכה) ומתקדש.

⁸ ראה על כך בספר שתי עגלות וכדור פורח, הארה 15, ובמאמרו של מ. אברהם בצהר יד.

הבאנו שבעל **שעה"מ** ת"י שהממון של הקטן בטל בשאר ממון הלשכה. וראינו שהקשו עליו האחרונים (מכוח סוגיית ביצה לח) כיצד ממון בבעלות אחרת מתבטל? לפי דברינו אין כל קושי: במקום שבו התורם הוא חלק מהציבור, אזי היכללותו בציבור מבטלת אותו לציבור, והממון מתבטל לממון הציבורי. זה לא מדיני ביטול ברוב הרגילים, אלא מתוך ההיכללות של היחיד בציבור. כבר מעיקרא הממון היה שייך לפרט שמשתייך לציבור, וכעת הוא הופך להיות ממון הציבור. זה לא תהליך של ביטול אלא של היכללות, ולכן אין להקשות מסוגיית ביצה לגבי ביטול בעלות ברוב.

עוד שאלנו מדוע לא לקבל מגוי, הרי גם הוא יכול למסור יפה יפה? התשובה לפי דרכנו היא פשוטה: גוי אינו יכול להיכלל בציבור, ולכן הוא אינו בר מסירה לציבור יפה יפה. הוא יכול להקנות לציבור כמו בכל עיסקה שנעשית עם הציבור, אבל לא לתרום לציבור ממון שיהפוך לחלק מממון הציבור. כפי שראינו, האחרונים הבינו שלא רק שאין מקבלים ממנו, אלא שתרומתו גם לא מתקדשת ולא מועילה.⁹

מה נפסק להלכה?

ראינו שיש מחלוקת בין השיטות בסוגיית ב"מ האם להסביר את מחלוקת חכמים ור"י בחשש שלא ימסרו יפה יפה או לא. להלכה קי"ל כחכמים שלא מאפשרים לשומרים לשמור בחינם. השאלה היא האם לשיטת חכמים אכן יש חשש שלא ימסרו יפה יפה, או שהסיבה היא אחרת (כזכור, יש עוד שתי אפשרויות שם בגמ').

הרמב"ם בפ"ד משקלים ה"ו מביא את ההלכה הזו כך:

מי שהתנדב לשמור בחנם אין שומעין לו משום בעלי זרוע שמא יבואו ויטלו מהן, לפיכך תיקנו להם חכמים שיטלו שכר מן הלשכה כדי שיפרשו הכל מאותו המקום שאלו שומרים שם.

הרמב"ם תולה את דעת חכמים בהסבר השלישי, כלומר רואה בשיטתם גזירה משום בעלי זרועות. מה דעת חכמים לגבי מסירה יפה יפה? המל"מ הנ"ל דן בכך, ולדעתו (ראה שם, סוד"ה יונה כפ"י) לפי ההסבר השני אכן מחלוקת בין התנאים, אבל לפי שני ההסברים האחרים אין להכריח לאף אחד מהצדדים האם יש חשש במסירה או לא.¹⁰ לפי זה יוצא שאין להכריע מה דעת הרמב"ם להלכה בדין זה.

בפרק הבא נראה שיש פוסקים שמהם ניתן להסיק מסקנות להלכה, ונדון גם בסייגים על החשש למסירה יפה יפה.

ד. מסירה יפה יפה במחצית השקל

סתירה בדעת הרע"ב

אמנם הרע"ב מסביר את המשנה (שקלים פ"ד מ"א) לפי ההסבר השני, כלומר שהמחלוקת היא בשאלה האם יש חשש במסירת התבואה לציבור או לא. אם כן, להלכה יש חשש שלא ימסור יפה יפה.¹¹ ומקשה עליו בעל התו"ט שם כיצד זה מתיישב עם הקביעה שראינו שניתן לקבל מעבדים וקטנים ונשים, ואין חשש שלא ימסרו יפה יפה.

בעל התו"ט מציע שני כיוונים בביאור דעת הרע"ב:

1. שקלים אין גופם קרב, וכאשר קונים בהם קרבנות הם משתנים להיות של הציבור. לעומת זאת, התבואה של שומרי הספיחין היא עצמה קרבה למזבח, ומכיון שיש חשש שלא נמסרה יפה יפה, נמצא קרבן ציבור קרב משל יחיד. כאן אין שינוי עד להקרבה, ומה שנמסר הוא מה שקרב לגבוה.

בעל התו"ט דוחה את האפשרות הזו בדעת הרע"ב, שכן מלשונו לא נראה שזוהי כוונתו. הרע"ב שהבאנו כותב שבנשים וקטנים מועילה המסירה ובלבד שימסרו יפה יפה. כלומר אם הם מוסרים אין כל חשש, והכל תלוי במעשיהם שלהם. לעומת זאת, מההסבר שהוא עצמו הציע עולה שהדבר אינו תלוי בכך שהם ימסרו יפה יפה, אלא בכך שיש שינוי עד להקרבה, ולכן במחצית השקל מועילה גם מסירה לא מלאה. מסיבה זו הוא מציע הסבר שני בדעת הרע"ב:

⁹ אמנם די ברור שההקדש יכול לעשות עסקים בממון הציבור, ולכן באופן עקרוני ניתן להקנות ולקנות ממנו. אבל תרומת מחצית השקל לריבוי ממון הלשכה יכולה להיעשות רק דרך היכללות בציבור.

¹⁰ אמנם ברב"ד שהובא בשם"ק בסוגיית ב"מ משמע שהבין שגם לפי ההסבר של החשש מבעלי זרועות לפי חכמים חיישינו שלא ימסרו יפה יפה. כך משתמע גם בתו"ט שקלים פ"ד מ"א.

¹¹ מעניין שגם בפיהמ"ש לרמב"ם מתפרשת המחלוקת הזו באותו אופן כמו ברע"ב, כלומר שהם נחלקים בשאלה האם קרבן יחיד הופך לשל ציבור (זהו המינוח של המפרשים שם לנדון של מסירה יפה יפה) או לא. זאת לכאורה בניגוד לדבריו בהלכות, שם הוא מסביר את המחלוקת בחשש לבעלי זרועות (וכבר העיר על כך בעל התו"ט ברפ"ד משקלים). לפי זה, ניתן להקשות את אותה קושיא של התו"ט גם על הרמב"ם עצמו.

2. העומר ושתי הלחם הם קרבן שמובא אחת בשנה, ולכן כאן יש חשש שלא ימסרו יפה יפה כי רוצים שזה יוקרב משלהם. אבל במחצית השקל שמיועד לכלל קרבנות הציבור אין חשש כזה.
על כך מעיר המל"מ שהוא אינו מבין את החילוק הזה: מדוע יש הבדל בין קרבנות חד פעמיים לקרבנות תמידיים?

קשיים דומים בסוגיית יומא: שתי הבנות בחשש למסירה לא מלאה
קושיא דומה עולה בתוס' בסוגיית יומא לה ע"ב. הגמרא שם דנה בבגדים שעושה אמו של הכהן, האם הם כשרים לעבודה:

תני רב הונא בר יהודה, ואמרי לה רב שמואל בר יהודה: אחר שכלתה עבודת ציבור, כהן שעשתה לו אמו כתונת לובשה ועובד בה עבודת יחיד, ובלבד שימסרנה לציבור. - פשיטא! - מהו דתימא: ניחוש שמא לא ימסרנה יפה יפה, קא משמע לן. אמרו עליו על רבי ישמעאל בן פאבי שעשתה לו אמו כתונת של מאה מנה, ולובשה, ועובד בה עבודת יחיד, ומסרה לציבור.

כלומר הגמרא פוסקת שמותר לעבוד בכתונת הזו עבודת יחיד, ובלבד שימסרנה לציבור, ולא חוששים שלא ימסור יפה יפה.
ובתוד"ה 'ניחוש', שם, מקשים:

ואפי' לרבנן דרבי יוסי בפרק הבית והעליה (ב"מ דף ק"ח). דסבירא להו שומרי ספיחים בשביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה ורבי יוסי אומר אף הרוצה להתנדב בחנם עושה וקאמר דפליגי במיחש דילמא לא מסר לצבור יפה דרבנן סברי חיישינן הכא מודו דאנן סהדי דכ"ג מסר ליה יפה שהוא גדול בתורה ויודע שיש למסור יפה ועוד כיון שכל כבוד כהונה הוא שלו מסר ליה יפה אגב חביבות שעובד בה.

כלומר התוס' מתקשים מדוע הגמרא כאן אומרת כדבר פשוט שאין חשש שהכהן לא ימסור את הבגדים יפה יפה, הרי לפחות לפי אחת האפשרויות עיקרון זה גופא שנוי במחלוקת תנאים בסוגיית ב"מ הנ"ל.

תוס' מעלים שתי אפשרויות ליישב את הקושי:

1. כהן גדול שאני, מכיון שהוא גדול בתורה ויודע שיש למסור את הבגדים לציבור כי בגדי כהונה צריכים לבוא משל ציבור. מכאן משמע שעיקר הבעייה במסירה יפה יפה היא הידע, כלומר שאדם רגיל אולי לא יודע שיש למסור את הדברים לציבור. המל"מ מביא את דברי התוס' ואומר שזה נובע מכך שאנו לא חושדים אנשים כרשעים. ברור שמי שיודע ימסור את הדבר לציבור יפה, והחשש הוא רק מפני מי שאינו יודע.

2. תירוץ שני הוא שלגבי כהן גדול אין חשש כזה כי הוא שמח בכבוד הכהונה שלו ואינו שואף שהקרבנות יבואו משלו. לפי התירוץ הזה ברור שהחשש הבסיסי אינו חשש של היעדר ידע אלא חשש של שאיפות לא הגונות.

קצת נראה מדברי התוס' שהם פוסקים להלכה שיש חשש שלא ימסרו יפה יפה, ולדעתם זו שיטת חכמים, אלא שכאן יש יוצא מן הכלל שלגביו לא חוששים.¹²
עוד מקשים התוס' מסוגיית מנחות (כא ע"ב):

וכן לבן בוכרי דאמר בפרק הקומץ רבה (מנחות דף כא:) כל כהן ששוקל אינו חוטא ופריץ כיון דלכתחילה לא מיחייב לאיתויי כי קא מיייתי מעייל חולין לעזרה ומשני דמסר ליה לצבור איכא למימר אפילו את"ל דסבירא ליה כרבנן דפ' הבית והעליה (ב"מ דף ק"ח). בההיא אפי' רבנן מודו כיון שכל ישראל מביאין שקלים אינהו נמי נהי דפטירי מסרי לצבור יפה יפה ועוד כיון שכל ריוח הקרבנות הבאים מן השקלים שלהם הוא גמרי ומסרי יפה.

ראינו שלפי בן בוכרי שסובר שכהן אינו חייב במחצית השקל, עדיין מותר לכהן למסור לציבור ואין חשש שלא ימסור יפה יפה. וגם מכאן קשה לדעת חכמים הסוברים שיש חשש כזה.¹³
תוס' מיישב גם כאן בשתי צורות:

1. במחצית השקל יש חיוב על כל ישראל לתת ללשכה, ולכן גם מי שפטור מבין שיש למסור את שקליו לציבור. לשון אחר: במחצית השקל כולם יודעים שיש למסור לציבור יפה, ולכן אין חשש. שוב, ההנחה כאן היא שהבעייה הבסיסית לה חוששים היא היעדר ידע.¹⁴

¹² אמנם זה לא הכרחי שכן ייתכן שתוס' מדברים רק לפי האפשרות ההיא בגמרא ולא להלכה. אבל במקרה כזה הם יכלו ליישב שהסוגיא דיומא לא מפרשת את המשנה בשקלים כאותה אפשרות אלא כאחת מהאפשרויות האחרות (ובפרט אם דווקא הן התקבלו להלכה).

¹³ מכאן רואים אף יותר בבירור שתוס' פוסק להלכה שיש חשש כזה, שהרי הוא מקשה על בן בוכרי, שאין הלכה כמותו, מדעת חכמים לפי אפשרות אחת בסוגיית ב"מ. כאן היה מקום מרווח יותר לדחות ולומר שבן בוכרי סובר כאחת האפשרויות האחרות, או אפילו כדעת ר' יוסי באפשרות זו.

¹⁴ נעיר כי רעק"א בתוספותיו למשנה רפ"ד משקלים (ד"ה 'מתנדב') כותב שלפי זה גם ניתן ליישב את קושיית התו"ט על הרע"ב: במחצית השקל אין חשש שגם הפטורים ממנה לא ימסרו יפה יפה. עוד הוא מעיר שלפי

2. לגבי כוהנים אין חשש שלא ימסרו יפה, כי הרווח מהקרבות (חלקים מהבשר והעור וכדו') הוא שלהם. במקביל למה שראינו למעלה, גם כאן ההנחה היא שהחשש הוא לעבריינות במזיד, ובדומה למה שראינו למעלה לגבי כהן גדול, כאן זה מורחב גם לגבי כלל הכוהנים שאין חשש כזה מסיבות צדדיות.

הצעתנו ביישוב הקשיים

לפי דרכנו ייתכן שניתן ליישב את הקושיות על הרע"ב ואת קושיות התוס' ביומא בצורה פשוטה יותר. כאשר מדובר על מחצית השקל ראינו שהמסירה לציבור יפה יפה פירושה היכללות בציבור. ראינו בפרק הראשון שכל מהות מצוות מחצית השקל היא ההיכללות בציבור. אם כן, ברור שבמחצית השקל ניתן למסור לציבור יפה יפה ואין חשש שלא ימסרו. משמעותה העיקרית של מצוות מחצית השקל היא להיות חלק מהציבור.

לעומת זאת, בבגדי כהונה, ואפילו בשומרי ספיחין לצורך עומר ושתי הלחם, שם הם לא נותנים משהו לציבור במסגרת מחצית השקל, אלא כהקנאה רגילה לקופת הלשכה. במצב כזה מתעורר חשש שלא ימסרו יפה יפה, שכן הם ירצו שקרבות הציבור יבואו משלהם.

נראה שיסוד זה הוא אשר עומד גם בבסיס כמה מהתירושים אותם הבאנו בפרק זה. בעל התו"ט מסביר שכאשר תרומת הלשכה משתנה וקונים בה דבר שקרב, אזי ממון היחיד הופך להיות של הציבור. ביאור הדברים יכול להיות שהקנייה היא בשם הציבור, וכך נכלל היחיד בתוך הציבור, כשממונו משמש לקניית קרבות ציבור מכספי הלשכה. לעומת זאת, בספיחין שניתנים להקדש כדי להקריב אותם עצמם (כעומר, או שתי הלחם) אין משמעות של היכללות בציבור, שכן זה לא ניתן במסגרת מחצית השקל אלא כתרומה וולונטרית לממון הלשכה. כאן ישנו חשש לפי חכמים שהדברים לא ימסרו יפה יפה.

בעל התו"ט דחה את ההסבר הזה בגלל שמלשון הרע"ב נראה שהכל תלוי בדעת המוסרים עצמם ולא במה שקורה לממון שנמסר. אמנם לפי הצעתנו הן הן הדברים: המוסרים ימסרו יפה יפה ויכללו בציבור בדיוק בדרך של קניית קרבות ציבור בכספם.

התירוץ השני של התו"ט הוא שקרבות חד פעמיים שונים משאר הקרבות. גם כאן ניתן אולי לראות ביטוי מסויים ליסוד אותו הצענו כאן. כאשר שומרי הספיחין תורמים את התבואה להיות קרבן ציבור הם מתייחסים לקרבן ספציפי, ויש חשש שהם ירצו שהוא יבוא משלהם. אבל בתרומת הלשכה שמשמשת לקניית קרבות ציבור לכל אורך השנה התרומה נכללת בממון הציבור שמשמש לקניית הקרבות הללו, ולכן ברור שאין חשש שהוא לא ימסר לציבור. האנונימיות של השימוש במחצית השקל היא המנגנון שיוצר את היכללות הפרטים בציבור.

גם בדברי התוס' שכותבים שבמחצית השקל אין חשש שלא ימסרו יפה יפה כי כולם מחוייבים למסור, ההסבר נראה דומה מאד. מכיון שזו מהותה של מצוות מחצית השקל, אז מסירה במסגרת זו משמעותה היא היכללות בציבור ולא הקנאה ממונית גרידא. ההקנאה היא רק תוצאה של ההיכללות. לכן במחצית השקל אין חשש שלא ימסרו יפה יפה, כי זהו כל עצמה של המסירה. ממילא גם מי שפטור ממחצית השקל ורוצה לשקול בהתנדבות, יודע שזה פירוש שקילת מחצית השקל: ההיכללות בציבור. לכן במצווה זו אין חשש שלא ימסרו יפה יפה. לעומת זאת, במצוות אחרות שהמסירה לציבור היא הקנאה ממונית, שם יש חשש שלא יקנה אלא ירצה שהקרבן יבוא משלו.

ההיכללות כמכניזם שמייחד דווקא את מחצית השקל

הניסוח האחרון שראינו בפיסקה הקודמת מציג תפיסה שונה מזו שהעלינו עד כה: המכניזם של היכללות בציבור כמסירה יפה יפה, מאפיין דווקא את המסירה במסגרת מצוות מחצית השקל, ולא כל מסירה לציבור. בשאר ההקשרים (כמו בבגדים או בעומר ושתי הלחם) המסירה נעשית בדרך של הקנאה ולא של היכללות בציבור, ולכן יש חשש שלא ימסרו יפה יפה (או בגלל שלא יודע או בכוונת זדון). לעומת זאת, במחצית השקל כל עניינה של המצווה הוא ההיכללות בציבור, ולכן המסירה לציבור תמיד נעשית יפה יפה (כלומר תמיד פועלת).

נראה להביא אישור לכך ממה שיש להעיר ביחס לקושיא לגבי מי שפטור ממחצית השקל כיצד מקבלים ממנו (הרי הוא פטור, ולכן יש חשש שלא ימסרו יפה יפה). על פניה קושיא זו תמוהה מאד: מדוע אנו לא חוששים שהשוקלים שכן חייבים במצוות מחצית השקל לא ימסרו זאת יפה יפה? הדבר תמוה בין אם מדובר בחוסר ידע או במזימת זדון (לפי התירושים השונים בתוס' יומא). אם כן, מדוע הקושיא (כבר בגמרא עצמה במנחות, ובדאי גם במפרשים השונים שראינו) היא רק לגבי מי שאינו חייב איך מקבלים ממנו? לכאורה גם מי שחייב במצווה צריך להיות לנו חשש שהוא לא ימסור את שקליו לציבור יפה יפה.

שני התירושים בתוס' מוכח שלא ניחא לבעלי התוס' בתירוץ של התו"ט, שאם לא כן לא היה צורך בהסבריהם שלהם. אמנם הוא מעיד שלפי תי' ב של תוס' לא ברור מה הם יתרוצו לגבי הקושיא מנשים, עבדים וקטנים, במחצית השקל.

לפי דרכנו התשובה היא פשוטה: מי שכן חייב לתת מחצית השקל אין כל חשש שלא ימסור יפה יפה, שכן מעת שמסר את הכסף הכסף מתקדש אוטומטית. במסגרת מצוות מחצית השקל המסירה אינה נעשית בדרך של הקנאה, אלא בדרך המכניזם של ההיכללות בציבור. כאן ההקנאה וההקדשה נעשות ממילא.

כעת נבין שאמנם לגבי הכוהנים (לפי בן בוכריל), או נשים, עבדים וקטנים, שפטורים ממצווה זו, היתה הו"א בגמרא שגם אם הם ישקלו הדבר לא יתקדש, שכן לגביהם לא מוגדרת המצווה הזו (הם לא חייבים בה), ולכן המכניזם של ההיכללות לא מוחל עליהם. זו לשון הגמרא במנחות שראינו למעלה: שלכוהנים 'אין להם לשכה'. הערנו שזו אינה לשון של חשש אלא של מהות: הרי לא מוגדר עבורם המכניזם של העברת הכסף ללשכה דרך ההיכללות בציבור. לכן הגמרא סברה בהתחלה שהם לא יוכלו לשקול בכלל. המסקנה היא שאם הם רוצים לעשות זאת בהתנדבות גם להם 'יש לשכה', כלומר המכניזם הזה תקף גם לגביהם. הם אמנם אינם חייבים אך האפשרות קיימת. מה שאין כן לגבי גוי, שלגביו לא שייכת ההיכללות, ולכן יש חשש כבד שתרומתו נועדה לכך שקרבנות הציבור יוקרבו משלו, ולכן לא מקבלים ממנו, ולכן ראינו שהבינו האחרונים שגם אם הוא נתן וקיבלנו ממנו התרומה שלו אינה קדושה. הוא לא יכול למסור יפה יפה, אלא במנגנון של הקנאה ולא במכניזם של ההיכללות.

ראינו שאותם הפטורים מלשקול יכולים למסור את שקליהם לציבור בהתנדבות. היה מקום לומר שלגביהם המסירה נעשית בדרך של הקנאה ולא של היכללות (כי הם אינם מצווים במצווה זו והמכניזם הזה אינו מוגדר לגביהם). במקרה כזה היה צריך להיות חשש שלא ימסור יפה יפה (לולא התירוצים המקומיים של תוסי' ביומא, שכוהנים שאני, וכדו'). החידוש לפי התירוץ הזה בתוסי' הוא שגם אלו שאינם חייבים במצוות מחצית השקל מוסרים ללשכה במכניזם של היכללות ולא של הקנאה. לכן תוסי' אומרים שגם לגביהם אין חשש שלא ימסרו יפה יפה, כמו שאר השוקלים שכם חייבים במצווה.

מסקנות

ישנן כמה השלכות הלכתיות לתמונה המוצעת בפרק זה. לדוגמא, הקטנים לא יוכלו למסור ללשכה דברים שאינם מחצית השקל. לדוגמא, בגדים שעשו קטנים, או שהם בבעלותם, לא יוכלו להימסר ללשכה כי לקטנים אין אפשרות להקנות. לעומת זאת, במצוות מחצית השקל יש מכניזם של היכללות בציבור, ולכן גם קטנים יכולים למסור את שקליהם לציבור, ואין כל חשש. כאמור, לפי תוסי' גם המסירה של מי שאינו חייב במצוות מחצית השקל נעשית שם במכניזם של היכללות ולא במכניזם של הקנאה, ומנגנון זה פועל גם אצל קטנים.